

України проти денікінщини. – К.: Наукова думка, 1979. – 287 с.; 4. Капустянський м. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий воєнно-історичний огляд. Кн.2, Ч.ІІІ. – Мюнхен, 1946. – 200 с.; Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – 628 с.; 5. Стахів м. Україна в добі Директорії УНР. – Торонто.-Т.1, 1962. – 272 с.; Мірчук П. На історичному закрутті. – Торонто: Гомін України, 1959. – 72 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914-1923: В 2 т.- Л., 1998; 6. Гаврилюк Г.І. Українська військова політика в 1917-1918 рр. // Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. /Харк. держ. ун-т. – Х., 1998. – 196 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Олени Теліги, 2001. – 640 с.; Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. – К.: Темпора, 2004. – 416 с.; 7. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – 608 с.; 8. Стопчак м. Основні етапи військового будівництва за доби Директорії УНР (до історіографії проблеми) // Історичний журнал. -2007.-№5.- С.30-43.; 9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб./ В.М.Литвин, В.І.Гусев, А.Г. Слюсаренко. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.; Довідник з історії України (А-Я) /За заг. ред. І.Підкови., Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.; Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.; Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г. Турченко. – Вид.2-е, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 672 с.; 10. Савченко В. Атамани казачього войска. – М.: Яуза, Ексмо, 2006. – 416 с. – С.14.; 11. Гаврилюк Г.І. Українська військова політика в 1917-1918 рр. // Автореф. дис... канд. іст. наук. – Х., 1998. – С.2.; 12. Бачинський А.Д., Бачинська О.А. Козацтво на Півдні України (1775-1869). – Одеса.: Маяк, 1995. – 56 с.; 13. Селянський рух на Україні 1850 – 1861рр.: Збірник документів і матеріалів. – К., 1988. – С. 82-139; Шамрай С. Київська козащина 1855 р. // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Т. 20. – К., 1928. – С. 199-324; 14. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Український історичний журнал. – 1995 – №5. – С. 61-71; 15. O.W.Gerus. Manifestations of the cossack idea in modern Ukrainian history: the cossack legacy and its impact // Український історик. – 1982. – №1-2. – С. 22-39.; 16. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.; 17. Грушевський м. Вільна Україна // Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – 649 с.; 18. Водяний Я. Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3.X.1917 (Зі спогадів) // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С. 30-34; 19. Потульніцький В.А. Теорія української політології.-К.: Либідь, 1993. – 192 с.; 20. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр./ Пер. з іт. М.Прокопович. – К.: Основи, 2005. – 350 с.; 21. Михальчук В. Погроми в Україні і боротьба Симона Петлюри з ними //Літературна Україна. – 1994. – 9 червня.; 22. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – Прага, 1928. – 39 с.; 23. Рідний курінь. – 1917. – 3 грудня.

О.М. Галамай

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОСЛАВ'Я У ШКОЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В 20-Х РР. ХХ СТ.

Перебування західно-українських земель у складі Польської держави позначилося на усіх сферах життя цієї території. Політика полонізації завдала значного удару стану православної церкви, хоч і не такого руйнівного, як на радянській території. Водночас, дії польської влади та римо-католицької церкви детонували процес українізації та автокефалії православ'я.

Православна церква у Польщі обіймала 70% українців і 29% білорусів [1, с. 342]. Місцеперебування Волинської духовної консисторії – м. Житомир опинився на території радянської влади, і, відповідно, не мав зв'язку із своїми західними повітами. Результатом унормування православного життя у Західній Україні стало створення 14 квітня 1920 р. Волинського єпархіального управління в м. Кременці. Його очолив колишній вікарій Волинської єпархії, єпископ Кременецький Діонісій (пізніше Блаженніший Митрополит Варшавський та всієї Польщі). 21 липня 1921 р. польський уряд своїм декретом визнав за єпископом Діонісієм право канонічної юрисдикції в межах Волинської єпархії. У вересні 1921 р. патріарх Тихон своїм указом надав Православній церкві у Польщі права широкої автономії. Собор єпископів Православної Церкви у Польщі у 1923 р. висловився за необхідність її автокефалії, яка була надана Вселенським патріархом у листопаді 1924р.

Певні зрушення відбулися і в шкільній православній освіті, оскільки і школа, і церква знаходились у підпорядкуванні спільного міністерства, яке мало назву – Міністерство віросповідань та народної освіти. Згідно із законом польського уряду від 4 червня 1920 р. «Про організацію шкільної освіти, дошкільної та позашкільної» запроваджувались шкільні інспектори. Інспекторати Волині підпорядковувались Кураторіуму Волинського шкільного округу, який знаходився у м. Рівному [2, с. 206].

30 січня 1922 р. було видано «Тимчасові Правила у ставленні уряду Речі Посполитої Польської до Православної церкви в Польщі» за підписом міністра віросповідань і народної освіти Антонія Поніковського. Ці тимчасові правила залишались чинними аж до 18 листопада 1938 р., коли у дію вступив «Декрет Президента Речі Посполитої про ставлення Держави до Польської Автокефальної Православної церкви» [1, с. 373]. Цей документ дозволяв урядові втручатись у внутрішні справи церкви, в тому числі і регламентувати православну освіту.

1927-1928 н.р. у Волинській єпархії діти православного сповідання навчалися у 880 школах 65116 дітей обох статей [3, арк. 81]. Учителями Закону Божого у Волинських школах були переважно настоятелі парафій. Однак значна кількість шкіл була відокремлена від парафій. Не забезпечувало належного і своєчасного викладання лекцій з релігії і бездоріжжя. Аби вийти із такого становища, навчання релігій доручалося дяконам, дякам або учителям з відповідною освітою. Загалом загальна кількість викладачів православ'я становила 597 осіб (540 – священницькому сані та 57 – світських). З них 300 осіб закінчили Духовну семінарію, 7 – Духовну Академію, 2 – богословський відділ Варшавського університету, 8 – навчалися у Духовних Академіях, але не скінчили їх, 5 – становили студенти, 130 – закінчили єпархіальні жіночі школи, церковно-учительські школи та ін., 1 – мав вищу світську освіту, 41 – середню світську освіту, 104 – освіти не вказали. Характеризуючи платню за викладання лекційного курсу більшість вчителів вказувала на несвоєчасність, неакуратність та проізов у її виплаті. Окремі викладачі не отримували платні зовсім [3, арк. 120].

Згідно із постановою Синоду Православної церкви у Польщі від 3 вересня 1924 р. вимагалось вивчення слова Божого й молитов у загальних школах рідною мовою учнів [1, с. 341]. За мовою викладання школи поділялись на такі категорії. Польськими було 124 переважно найвищого типу від трьох років. 247 шкіл були польськими з навчанням української мови, 344 – польсько-українських, 71 українських з навчанням польської мови [4, арк.82].

У більшості шкіл науку православної релігії викладали українською мовою, або, як зазначалося у звітах, «народним волинським наречієм». У 35 школах релігія викладалася російською мовою, у 19 російською і українською одночасно, в 6 – чеською, в 3 – польською, в інших декількома мовами одночасно. Водночас зазначалося, що молитов дітей навчали мовою церковно-слов'янською [5, арк.111]. Хоч навчання Закону Божого рідною мовою було ефективним, насправді, його запровадження просувалося дуже повільно. Особливо важко справа українзації просувалася у містах. Значну кількість священників, в тому числі і на керівних посадах, становили особи промосковської орієнтації, що втекли від радянської влади та осіли на польських землях. Зокрема, у Рівненській гімназії релігію викладав настоятель Рівненського собору, росіянин, колишній офіцер російської армії [2, с. 207].

Крім вивчення Закону Божого, учні навчалися церковному співу та слов'янській грамоті. Це допомагало їм розуміти церковну службу та давало можливість самостійно брати участь у церковних богослужіннях. Однак відсоток таких шкіл був незначним. Так, наприклад, церковному співу разом з наукою православної релігії навчання проводилося у 16 школах. Окремо церковний спів викладався у 83 школах. Слов'янська мова разом з основами православ'я викладалася у 20 школах, а окремо у 56. Загалом школи, у яких викладалася церковний спів та слов'янська мова, становили 17 % їх загальної кількості. У більшості шкіл вони були заборонені адміністрацією [5, арк.110].

Загальна кількість лекцій з релігії була теж неоднаковою. Переважно у школах програма релігійного курсу складалася з двох лекцій на тиждень, що вважалося недостатнім для повного викладання курсу. Викладачі вказували на необхідність запровадження окремого курсу лекцій для вивчення слов'янської мови. Ще однією проблемою була погана забезпеченість учнів підручниками. У 191 школі підручники з релігії були відсутніми зовсім. Більшість учителів Закону Божого користувалася підручниками Білоусенка та Учбового Комітету при Священному Синоді. Значною популярністю користувалася книга ректора Волинської духовної семінарії П. Табінського. У навчанні використовувався також молитовник професора І. Огієнка. Зверталася увага учителів Закону Божого на необхідність перекладу існуючих підручників українською мовою. Водночас вказувалося на необхідність видання підручника слов'янською мовою [3, арк.122].

Отже, православна освіта у навчальних закладах українських земель під владою II Речі Посполитої була пов'язана із загальним станом православ'я. Польська влада, «організуючи» на своїй території Православну церкву, впливала й на релігійне навчання. Цей вплив позначився на рівні викладання Закону Божого, який був не досить високим. Така ситуація склалася через певні проблеми, пов'язані з особливостями викладацького складу, віддаленістю шкіл від парафій, відсутністю підручників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рожко В. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870 – 2000). – Луцьк, 2001; 2. Данілічева В. До історії шкільництва Рівного в міжвоєнний період (20-30 ті рр. XX ст.): Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск IV. (Матеріали наукової конференції 25-26 жовтня 2006р.). Рівне: Волинські обереги, 2006; 3. Прот. Прокл Бичковський Наука православної релігії в школах Волинської єпархії на підставах звітів о.о. законовчителів за 1927-28 шк. рік // Духовний сіяч. – 15 травня 1930 року. – №10. – Арк. 120-122; 4. Прот. Прокл Бичковський Наука православної релігії в школах Волинської єпархії на підставах звітів о.о. законовчителів за 1927-28 шк. рік // Духовний сіяч. – 1 квітня 1930 року. – № 7. – Арк. 81-82; 5. Прот. Прокл Бичковський Наука православної релігії в школах Волинської єпархії на підставах звітів о.о. законовчителів за 1927-28 шк. рік // Духовний сіяч. – 1 травня 1930 року. – № 9. – Арк. 109-111.

С.Г. Іваницька

**О.Х.САЛІКОВСЬКИЙ ЯК ПРЕДСТАВНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В ДОБУ
УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.**

Серед яскравих, але маловідомих особистостей політичної фази українського національного відродження є й ім'я Олександра Хомича Саліковського – професійного журналіста, редактора, в 1917-20 – одного із видатних діячів Української демократично-радикальної партії (з червня 1917 – Української партії соціалістів-федералістів) [1; 2; 3]. Метою дослідження є аналіз життєвого шляху та зміни національної самоідентифікації людини, що пройшла складну політичну еволюцію, на підставі автобіографічних, мемуарних та публіцистичних джерел, а також узагальнюючих праць з історії української революції, що вийшли з-під пера Д.І.Дорошенка, В.К.Винниченка, І.П.Мазепи, П.Христюка, А.Марголіна та інших.

Народився Олександр Хомич в родині священика в с. Старий Потік Вінницького повіту Подільської губернії. Дальній родич М.М.Коцюбинського. Закінчив Шаргородську духовну школу і Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Під час навчання брав участь у гуртку самоосвіти, захопився революційним народництвом, співчував партії «Народна воля», через що був переслідуваний поліцією. Не маючи змоги офіційно вступити до університету, в 1890-ті – 1900-ті навчався як вільний слухач й одночасно в ці роки учителював в сільській місцевості. Неодноразово заарештовувався, двічі засуджений за політичну діяльність.

Працював урядовцем і радником Подільського губернського земства. У 1904 р. звільнений з посади за політичну неблагонадійність.

Потім - переїзд до Києва і шлях професійної журналістики: редагував популярні ліберальні газети «Киевские отклики» (1904-09) і «Киевский голос» (1906-07). У роки першої російської революції вступив до партії народних соціалістів, виявив себе як її відданий та активний діяч.

У 1910 р. переїхав до Москви, де став співзасновником та співредактором журналу «Украинская жизнь» (1912, 1915-17), найбільш авторитетного органу українського руху в Російській державі, який мав на меті інформування російського суспільства з «українського питання». Є.Х.Чикаленко, видавець-редактор газети «Рада», відзначав, що «журнал цей виник з ініціативи й стараннями майже самого Саліковського. Він зібрав співробітників, він привабив і пайщиків» [4, с. 364]. Саме в цей час починається активне зближення Саліковського з українськими національними ліберальними діячами, його залучення в «Товариство українських поступовців». Одночасно співробітничав з народницьким журналом «Русское богатство».

У 1913-15 рр. жив в Ростові-на-Дону, працював редактором щотижневої газети «Приазовський край», перетворивши її на перше популярне регіональне видання в цьому краї. Після повернення в Москву в 1916 р. –столичний кореспондент газети. Одночасно перебував на службі у відділі історіографії Всеросійського земського союзу. У 1916-17 служив уповноваженим Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст.

Тісно спілкувався з М.С.Грушевським під час перебування останнього в московському засланні, разом вони започаткували видання журналу «Промінь» (листопад 1916-17). У «Споминах» великий історик з теплотою згадував про Олександра Хомича та про офіційного редактора цього видання Я.А.Шеремединського, відзначаючи, що вони «як порядні, добрі люди, органічно не здатні на зраду, підступництво та інтригу, прив'язали мене ще тісніше до журналу. Після приїзду в Москву я увійшов в його гурток, як у свою компанію» [5, с. 107].